

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת משפטים, תש"ע
מספר 848מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מנהיגותו של המלאך

בפרשתנו (כג: כ-כב) מתבשר משה שהקב"ה שולח מלאך להנהיג את עם ישראל ולהביאו לארץ ישראל. המלאך יגן על העם, ידריכם בדרך הנכונה ויביאם אל הארץ. כל שישראל צריכים לעשות הוא לשמוע בקולו ולא להמרות את דבריו כיוון שאין לו יכולת שיפוט וסליחה. מינויו זה של המלאך לא בא לאחר חטא ואף לא מתוך כעס, כנזכר לאחר מכן בפרשת "כי תשא", לאחר מעשה העגל, אלא כמהלך טבעי. לכן משה אינו מתנגד למהלך ולא מתווכח עם ה', אלא מקבל את הדברים בהבנה ובשתיקה. המלאך הוא שליחו של הקב"ה ומייצג אותו כפי הכתוב: "כי שמי בקרבך".

שני זיהויים שונים אנו מוצאים אצל המפרשים בדבר זהותו של המלאך. הזיהוי האחד הוא מלאך אלוקי שמימי, והאחר הוא אובייקט כלשהו או שליח פיזי מן העולם הארצי בדמות נביא או כל שליח אחר. את שני הזיהויים הללו אנו מוצאים במדרש. מדרש אחד מזהה את המלאך הזה עם המלאך הממונה על ישראל ועושה שליחויות הנוגעות לעם ישראל. הוא השר הממונה על עם ישראל, כשם שיש לכל עם ועם משבעים האומות. ההבדל בין עם ישראל ובין שאר האומות הוא מעמדו המיוחד של המלאך הזה בין שאר שרי האומות והקרבה המיוחדת שיש לו לא-ל (מדרש אגדה [בוכר] לשמ' כג):

הנה אנכי שולח מלאך. רבנן אמרי זה (המלאך) מיכאל, והוא שבא בימי יהושע, שנאמר "אָנִי שָׂר-צָבָא-ה'" (יהו' ה:יד). וכתיב "פִּי אִם-מִיכָאֵל הָשָׁר הַגָּדוֹל" (דנ' יב:א). והוא שעתיד לבוא בימי המשיח, שנאמר "וּבָעֵת הַהִיא יַעֲמֵד מִיכָאֵל הָשָׁר הַגָּדוֹל" (דנ' יב:א).

אבל במדרש אחר מזהים את המלאך עם הארון והלוחות. זיהוי זה מובא במדרש בשם דורשי רשומות (פסיקתא זוטרותא, שמ' כג):

דורשי רשומות אמרו "הִנֵּה אֲנִי שֹׁלֵחַ מְלָאָךְ לְפָנֶיךָ" (כג: כ), הם לוחות הברית הנתונות בארון הקודש לשמרך בדרך, שנאמר "וְאָרוֹן בְּרִית-ה' נֹסֵעַ לְפָנֶיךָ דָּרָךְ שְׁלֶשֶׁת יָמִים לְתוֹר לָהֶם מְנוּחָה" (במ' י:לג), שהיה מנמיך את ההרים, ומגביה את העמקים, ומשוה הדרך, והורג כל המזיקין. מפרשי התורה נחלקים גם הם לשתי קבוצות אלה. לדעת ר' אברהם אבן עזרא, אין לקבל זיהוי שאינו מכוון למלאך ממש, כגון הלוחות או ארון הברית או ספר תורה. בכמה מקומות במקרא מופיע המלאך כשליח הפועל את פעולותיו בעולם בשליחות הא-ל בעזרה לעם ישראל:

רבים השתבשו בזה. יש אומרים, כי המלאך (הוא) ספר תורה בעבור פִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ. ואחרים אמרו (הוא) ארון הברית, ופירשו ושמע בקולו הכתוב בו, ואמרו "לֹא יִשָּׂא לְפָשְׁעֵכֶם" (כג: כב). וכל אלה דברי רוח, כי כל התורה והמקרא מלאים מזה הטעם. הוא ישלח מלאכו לפניך, המלאך הגואל אותי מכל רע. ומשה אמר: וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים... וזה המלאך הוא מיכאל (ראב"ע הארוך).

הרמב"ם סובר שהמלאך הוא נביא אשר יקום להם לישראל להדריכם ולהביאם לשלמות בקיום המצוות. כל נביא מלבד משה מקבל את נבואתו מן המלאך, ולכן נזכר כאן המלאך ולא הנביא. לדעת הרמב"ם, דברים אלה על המלאך מיועדים לבני ישראל ולא למשה לבדו, לכן לא ייתכן שכל בני ישראל יוכלו

לראות את המלאך או לשמוע אותו עד כדי כך שיצווה אותם לא להמרות את פי המלאך. על כן חייבים אנו לומר שהכוונה לדברי המלאך המיועדים לעם ישראל, והמתווך המביא אותם הוא הנביא אשר ביכולתו להתקשר עם המלאך. כוונת הדברים בכלל היא להודיע לעם ישראל שהמצב המיוחד הזה שבו הופיע ה' על הר סיני, וכל ישראל שמעו את הקול הוא מאורע חד פעמי שלא יחזור על עצמו. מעתה ואילך ההתקשרות בין ה' ובין ישראל היא על ידי אמצעים מתווכים – מלאך ונביא המקבל את דבר ה' מן המלאך (מו"נ ב, לד):

ענין זה המאמר שהוא יתעלה הודיעם שיקים נביא להם שיבואהו המלאך וידבר עמו ויצוהו ויזהירהו, והזהירנו השם ממרוד במלאך שהוא אשר יגיע לנו הנביא דברו, כמו שאבאר במשנה תורה ואמר אליו תשמעון, ואמר והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי וגו', והוא באור אמרו הנה כי שמי בקרבו, ואמנם זה כולו להודיע להם שזה המראה הגדול אשר ראיתם אותו ר"ל במעמד הר סיני, אינו ענין מתמיד עמכם ולא יהיה בעתיד כמותו... ואמנם יכבוש לכם הערים וישקיט לכם הארץ ויודיעכם מה שתעשוהו, מלאך שאשלחהו לנביאיכם וילמדכם מה שצריך לעשותו ומה שראוי להשמר ממנו.

בדרכו של הרמב"ם צועד גם הרלב"ג והוא אף מקצין עוד מן הרמב"ם. רלב"ג אינו דן כלל בהימצאותו של המלאך המתווך בין הא-ל ובין הנביא. הנביא הוא המקבל את דבר ה', ואחד מתפקידיו הוא הייעוץ וההדרכה הן בנושאים המדיניים הן בנושאים התורניים וגילוי העתידות. רלב"ג מפרש את המילים "שמי בקרבו" כמכוונים לדברי ה' שמקבל הנביא:

מלאך הוא נביא כי הנביא יקרא מלאך... כי שמי בקרבו, הנה קרא דברו שמו... אמר הנה אנכי שולח, נביאי לפניך להנהיג אותך, לשמרך בדרך אשר אתה הולך על ידי העתידות אשר יגיד לך בשמי ועל ידי הנפלאות שאעשה לך על ידו. והנה יהיה באלו הנביאים מי שיביאך אל המקום אשר הכינותי להיות ביתי שם כי הוא ינחילך את הארץ (וראו "חזקוני" על אתר).

ר' אליעזר אשכנזי (מאה ט"ז) מרחיב את היריעה ומוסיף לנביא גם את הכוהנים ומורי ההוראה החכמים והרבנים. הוא רואה קשר של סמיכות בין החוקים והמשפטים שקדמו לפרשת המלאך עם הנהגת המלאך. פרשת משפטים מכילה מצוות שבין אדם לחברו ומצוות שבין אדם למקום. לדעתו, החוקים והמשפטים ניתנו בקיצור וצריכים לימוד והבהרה – לא רק החוקים שאינם מובנים כשלעצמם כיוון שאין להם טעם, אלא גם המשפטים שלכאורה הם מובנים בהיותם מחויבים מצד השלטון והמוסר החברתי. אלה גם אלה צריכים הדרכה והוראה, וזהו תפקידם של הנביאים והכוהנים מחד ושל המורים הרבנים והחכמים לאחר חורבן בית המקדש והפסקת הנבואה מאידך.

בישרם שישלח להם מלאך, רוצה לומר כהן או נביא או מורה צדק כי יקרא בשם מלאך, וכמו שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, שנתבאר כי כל מנהיג או מורה הוראה מי שיהיה יקרא מלאך, ולכן הנה אנכי שולח מלאך רוצה לומר בכל דור ודור אשלח לכם, כי לענין המשפטים קיבוץ המדיניות יחייב אותם אמנם החוקים לעומקם יצטרכו מורה שיורה להם את הדרך אשר ילכו בה להשגת הנצחיות (אשכנזי, מעשי ה').

אברבנאל מסביר פרשה זו כפשוטה, דהיינו ה' שולח מלאך להנהיג את ישראל ולהביאם לארץ ישראל. הנהגתו הישירה של הא-ל אינה יכולה לחול במדבר כיוון שהמדבר אינו מקום שיכול לחול בו השפע האלוקי, אלא רק ארץ ישראל, וכשיגיעו אליה ינהיג ה' את עם ישראל ישירות. לכן כאשר ה' מודיע כאן למשה שהוא מעביר את הנהגה למלאך שיובייל אותם לארץ ישראל, משה מקבל את הדברים כמובנים מאליהם ולא מביע תרעומת או שואל שאלות. ההנחה של משה היא שהמסע הזה מהר סיני לארץ ישראל לא צריך להימשך יותר מימים מספר, לכן הנהגתו של המלאך נשמעת סבירה בתנאים אלה.

לא כן לאחר מעשה העגל, ששם משה אינו מוכן לקבל את הנהגת המלאך, כיוון ששם הוא מבין שהדבר נעשה מתוך כעס וכעונש, וכי הליכתם במדבר תימשך זמן רב יותר כיוון שהם מועדים לחטוא שוב, וייתכן שלא יכנסו כלל לארץ ישראל. לכן שם אין הוא מקבל את הנהגת המלאך כמובנת מאליה. הוא מתנגד להנהגת המלאך ומבקש מה' שינהיג אותם ישירות. אם לא תיתכן הנהגה זו בגלל המדבר, אפשר שיעשה זאת בדרך נס, ובלבד שלא יעזוב ה' אותם מהשגחתו הישירה (פירושו לשם' כ"ג):

כמו שאין אתם מוכנים ולא יכולים לשמוע דברי כן המדבר הזה אינו מוכן לסבול הדבוק העליון והשגחתי הא-להית ולכן הנה אנכי שולח מלאך לפניך ולא היה זה להנהיגם תמיד כמו שינהיגו שאר המלאכים בשאר האומות אלא בלבד לשמרך בדרך והוא המדבר בעוד שילכו בו, "וְלֹא־יָבִיֵאֵךְ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִכְנֵתִי" (כג:כ) והוא הארץ הקדושה והמתוח אשר הכין להושיבם שמה. והיתה אם כן ביד המלאך הנהגתו ושמירתו לישראל בעודם בדרך במדבר עד שיבואו לארץ לא עוד (וראו גם ר' יצחק קארו, תולדות יצחק ופירוש אלשיך על אתר).

ר' יצחק אבן-ארויו (סלוניקי, מאה ט"ז) מפרש את העניין בדרך אלגורית. המלאך הוא הנפש הנמצאת בכל חלק מחלקי הגוף, ותפקידה לשמור את הגוף בכל פעולותיו, הן הגשמיות הן השכליות: "זהו שאמר הנה אנכי שולח מלאך – שהוא הנפש, לפניך לשמרך בדרך מצד השכל אשר הוא בנפש", והוא גם היצר הטוב אשר גם הוא נמצא לדעתו בנפש. היצר הרע נקרא שטן או מלאך המוות, ומכאן שהיצר הטוב הוא מלאך החיים או מלאך סתם. משמעות הדבר שמטרת היצר הטוב היא לשמור את האדם להתנהג בדרך הטוב כדי שיזכה לחיי עולם. הנפש או השכל מקורם מתחת לכיסא הכבוד, והם חלק א-לוה ממעל, ולכן נאמר בכתוב אצלנו "כי שמי בקרבו". אם כן, הציווי לאדם הוא לשמוע אל היצר הטוב המנהיג אותו בדרך שכלית אל הטוב כדי שיוכל לקבל את שכרו לעולם הבא. כאשר האדם יתנהג כך, מבטיח לנו הא-ל שיכניע את כל האויבים החומריים העומדים בפני האדם ומונעים אותו מלהגיע להצלחתו האחרונה. (תנחומות אל, פרשת משפטים).

פרופ' שאול רגב

החוג הרב תחומי במדעי היהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב:

sub parasha-1 firstname lastname
 כאשר *first-name* ו- *last-name* הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.